

Adjektiboa euskal poesian

JOAN OTAEGI
(Deustuko Unibertsitatea)

Abstract

This paper analyzes the figurative translative use of adjectives by poets in the Basque language. The author starts by analyzing attributive qualifying adjectives and their stylistic and above all their metaphoric value. There is an overview of previous studies which corroborates the lack of poetic works until well into the XXth century, or nearly until the present time. Amongst the initiators of these studies we must mention Pierre Lafitte, Euskaltzaindia's Grammar, Patxi Altuna in the area of stylistics and Jon Kortazar, Karlos Otegi, Patziku Perurena and Amaia Iturbide in the area of poetics.

The paper goes on to examine the poetic use of attributive adjectives by five representative poets: Etxepare, Joannes Etxeberri from Ziburu, Pierre Topet Etxahun, Indalezio Bizkarrondo and Bitoriano Gandiaga. The analysis of their work shows the poetic level which has been achieved from the XVIIth century until the present. Special mention must be made of the XVII and XXth centuries because of their literary artifice.

0. Nondik abiatu¹

Gure tesigaia aukeratzekoan *Adjektiboa euskal literaturan*, alegia, aurretik egin-dako urratsek eman ziguten argibidea. Tesigaia hautatu baino lehen, prosagintzaren mailan, adjektiboaren erabilera zerbait aztertua genuen. Eta hortik, adjektiboa erreskadan ematerakoan, emate molde ezberdinetan, prosaren erritmoa markatua geratzen zela ikusi genuen. Gero, erdal munduko zenbait autore aztertu ondoren,² uste horretan bermaturik atera ginen. Bazen hor, beraz, zer aztertu.

(1) Deustuko Unibertsitatean 1995eko apirilaren 6an *Adjektiboa euskal literaturan* tituluz aurkezturako tesiari dagokio lan hau. Batez ere, tesi lanaren ibilia eta ondorioen berri eman nahi dugu hemen, laburkiro, jakina.

(2) Ikus María del Rosario Fernández Alonso, *Contribución al estudio del adjetivo calificativo atributivo en español*, Madrid, Editorial de la Universidad Complutense de Madrid, Servicio de Reprografía, Tesis doctoral 212/83 (1983); Marta Lujan, *Sintaxis y semántica del adjetivo*, Madrid, Ediciones Cátedra (1980); Dámaso Alonso *Obras completas*, II, Madrid, Editorial Gredos, 1.011-1.013 orr. (1973); Samuel Gili Gaya *Curso superior de sintaxis española*, Barcelona, Departamento Editorial, onceava edición (1976); Salvador Fernández, *Gramática española*, Madrid, Manuales de la Revista de Occidente (1951); Rafael Lapesa, "La colocación del adjetivo calificativo atributivo español", *Homenaje a la memoria de D. Rodríguez-Moniño 1910-1970*, Madrid, Editorial Castalia, 329-345 orr. (1975).

1. Adjektiboaren balio semantikoa eta translaziozkoa

Halaz ere, adjektiboaren alde semantikoan eta estilistikoan begiak jarriak genituela, gero eta gorpuzt handiagoa hartzen joan zitzaigun translazioaren mundua. Euskarri aparta izan genuen zehazpide honetan Gonzalo Sobejanoren *El epíteto en la lírica española* liburua (Madrid, Editorial Gredos, 1956). Bai eta geroago, Itziar Turrezen tesia: *La lengua en el siglo de oro* (Universidad de Deusto), 1987an argitaratua.

1.1. Adjektiboaren ikuskera kronologikoa

Adjektiboaren ikuskera hori lan zitekeen autore baten obrari begira. Ereku mugatuegia iruditzen zitzaigun, ordea, eta euskal literaturan mendeetan zehar nola erabilia izan den begiztatzea garrantzi handikoa zela uste izan genuen. Zaila da, noski, tesiaren muga hertsietan ikuskera kronologikoa hori behar bezainbatean gauzatea; edota aldi literario ezberdinen oinarritzko ezaugarriak nabararaztea. Ahal zen bezainbatean hori gauzatu nahia izan dugu tesiaren hariaren emanean.

1.2. Atribuziozko adjektiboa

Baina bide honetatik abiatu baino lehen adjektiboaren izaera eta eremua zehaztu beharra zegoen. Horrek eragin gintuen adjektiboaren izaera aztertzeraz; eta ez predikaziozkoa, baizik eta atribuziozko adjektiboa aukeratzera. Gainera, adjektibo hori izan daitekeelarik zehaztaile eta kalifikatzaile, azken hau hautatu genuen tesian aztertzeko, hau da, atribuziozko adjektibo kalifikatzaile azaltzailea. Beraz, izen sintagmaren barruan gauzatua den adjektiboa. Bestalde, adjektibo hitz soila eta ez hitz multzoa —nahiz eta haren ordezkioak egin ditzakeen— aukeratu genuen gure tesi-gaitzat.

1.3. “*Icenari eransi, ta darraiona*”

Alabaina, adjektibo hori zehazteko zenbait bide egin beharra zegoen. Hala, adjektiboa joskeraren aldetik aztertu genuen eta Kardaberazi hartu genion euskal atribuziozko adjektiboa definitzeko esapidea: *icenari eransi, ta darraiona*. Izen sintagmaren egituratzean izenaren eskuinetara dator adjektibo kalifikatzailea. Erantsirik dator kion izenari dagokionez bigarren mailako dela eta haren menpekotasunean agertzen zaigula; bai eta izen sintagmari hertsiki lotua, izen sintagma horri dagozkion kasu eta mugatzailez.

1.4. Deklinabide paradigma osoa jasotzeko gauza dena

Hain zuzen, morfologiari dagokionez, izen sintagmari dagozkion kasu morfemak jasotzeko ahalmena duen adjektiboa. Izan ere, deklinabideko flexio paradigma osoa jasotzeko ahalmena izen sintagmaren barruan datorren adjektiboak bakarrik baitu euskarari. Nahiz eta morfologiari dagokionez, gure kasuan flexioei, hau da, joka morfemeei begira, euskal adjektiboak ez duen berez ezaugarri berezirik —flexio paradigma izen sintagmari baitagozkio eta ez adjektiboari bakarrik—; halaz ere, izen sintagmaren barruan datorrenez bakarrik du deklinabide paradigma osoa jasotzeko ahalmena.

1.5. Kualitatea adierazten duena

Adjektiboaren semantikazko muina kualitatea adieraztea da. Adjektibo kalifikatzaileek sustantiboaren esanahia murriztuz lezakete; baina azaltze eta karakterizatze eginkizuna bete lezakete, era berean. Hain zuzen, adjektibo karakterizatzailearen atzetik gabilta gure tesi honetan. Alabaina, kualitateak izakiari bi modutara dagozkie: a) izate ezaugarri gisa, berezko eta iraupenezko direnez; b) aldi-egoera gisa, ez berez, baina bai inoizka edo zenbait egoeratan. Gainera, kualitatea adierazteak zera eskatzen du: a) kualitatea adierazten duena kualitatearen euskarri denarekin formalki ados jartzea; b) lehen mailako denari dagokionez, izenari dagokionez, bigarren mailako jokoa egitea.

1.6. Adjektibo adierazkorra

Oraindik ere, tesigaitzat hartu dugun adjektiboaren eremua zehaztu nahi izan dugularik, eta literaturan eraikitzen den semantika mundua aurrean dugula, adjektiboaren erabilera estilistikoa kontuan hartu behar dugu. Izan ere, adjektiboa ager liteke adierazte mundua gauzatzeko, signifikazioaren harian mundu logikoa azaltzeko; baina ager liteke, era berean, mundu adierazkorrari gorputz emateko, irudimenezko eta afektuzko mundu literarioa eraikitzeko, "gehigarri" gisa. Adierazkortasuna idazlearen irudimenezko eta sentimenduzko barru munduarekin estuki lotua dago; zenbat eta idazlearen ikuskera pertsonalagoa gauzatu literatura obraren eraikieran, orduan eta adjektibo adierazkorraren erabilera zabalagoa izango da. Zenbat eta adjektiboaren erabilera metaforazkoagoa, subjektiboagoa eta pertsonalagoa (bereziagoa), orduan eta sorkuntza maila handiagoko agertuko da.

1.7. Jeneroen arabera: Lirika

Horrela, bada, ikuskera subjektibo hori literaturan, bereziki lirikan gauzatua da. Hor hartzen baitu nagusitasuna idazlearen ikuskera pertsonalak. Era mugatuagoan, noski, kontagintzan; eta hemen deskribio gunetan gehiago kontagunetan baino. Azkenik, dramen, bakarriketetan batez ere. Horregatik bidezko genuela uste izan dugu —guztira ezin zabaldu eta— poesia mundura mugatzea. Mende ezberdinetako zenbait autoreren obra ikusiz, adjektiboaren erabilera poetikoa euskal literaturan nola gauzatu den somatu ahal izateko.

2. Euskalari eta gramatikararien esanen arabera

2.1. XVII. mendea

Gure lan eremua mugatu eta zehaztuz gero, euskal gramatikalari eta euskalariiek adjektiboaren inguruan, mendetan zehar, zer gogoeta egin duten ikustea geratzen zitzaigun. XVIIgarren mendetik gaurko egunera arteko autoreak ikusi ditugu, ahal izan den neurrian. XVIIgarrenean Baltasar Etxabe³ jeneroaz eta deklinabide mugatuaz

(3) *Discursos de la antigüedad de la lengua Cantabra Bascongada, compuestos por Baltasar de Echave natural de la villa de Çumaya en la Provincia de Guipuzcoa, y vecino de Mexico.* (...), Mexico, Empronta de Henrrico Martinez, año de 1607. Gero, faksimilez argitaratua: Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, 1971.

mintzatu zitzaigun, kopurua beti *-a-z* singularrean eta *-ac-*ez pluralean markatua dela dioelarik. Arnaud Oihenart⁴ aurrerago joan zen: deklinabide bikoitza azpimarratu zuen, artikuluduna bata eta artikulua gabea bestea. Kopurua bera ere bikoitza aitortu zion artikuludunari —singularra eta plurala—. Artikulu gabeari, aldiz, kopuru bakarra. Moldaera eta aitorten horren arabera deklinabide paradigma ere eman zigun Oihenartek. Azkenik, jenerorik eza aitortzen digu. Rafael Mikoletak⁵ deklinabide mugatuaz baizik ez digu hitzegiten izen-adjektiboen amaiera singularrean *-a-z* eta pluralean *-ac-*ez gauzaten dela baieztatuz. Sintagma izena + adjektiboa denean, azken honi eransten zaiola amaiera baieztuz. Silvain Pouvreaux⁶ hurrenkeraz hitzegin zigun, eta izena + adjektiboa zela baieztatu zuen adjektiboa jatorrizkoa denean; *-zko-*duna denean, berriz, nahiz aurretik nahiz ondoren doa adjektiboa. Pouvreaux-k badu *-a* organikoaren berri, zenbait hitzek ez baitu inoiz galtzen. Halaz ere, izenak sarri galdu egiten du ondoren adjektiboa duenean, bai eta beste edozein kasutako amaiera ere. Izen sintagmaren amaieran *bat* datorrenean, edota erakusleak datozenean, hauek eragotz dezakete izenak nahiz adjektiboak kasu markak jasotzea.

2.2. XVIII. mendea. Definizioa

Aurreko mendean bi autorek argitaratu zituzten beren garaian euren lanak: Baltasar Etxabek eta Arnaud Oihenartek. XVIIIgarren mendean, aldiz, Manuel Larramendi⁷ eta Agustín Kardaberazek⁸ argitaratu zituzten beren garaian; Rafael Mikoleta, Silvain Pouvreaux eta Pierre D'Urte-renak⁹ XIXgarren mende amaieran eta

---

Jadanik XVI. mendean mintzatua zen honi buruz Estevan de Garibay y Çamalloa, *Compendio Historial de las Chronicas y universal historia de todos los reynos d'España, donde se escriven la vida de los Reyes de Castilla, y Leon*, Impreso en Anvers por Christophoro Plantino, prototypographo de la Católica Magestad, a costa del Autor, 1571, Igo tomoa, IVgarren liburua, IVgarren kapitulua, 93. or. Gero berrargitaratua: Barcelona, Sebastian Cromellas, 1628. Eta oraintsu azken argitalpen horren faksimilezko berrargitalpena: Leioa, Editorial Gerardo Uña, 1988.

(4) Arnaut Oihenart, *Notitia utriusque Vasconiae, tum Ibericae, tum Aquitanicae. Qua praeter situm regionis et alia scitū digna, Navarrae Regum, Gasconiae Principum, Caeterumque, in iis, insignium vetustate et dignitate familiarum stemmata ex probatis Autoribus et vetustatis monumentis exhibentur*, Parisiis, Apud Sebastianum Cramoisy, et Gabrielem Cramoisy, M.DC.LVI, (1656), 59-60. or.

Ikus era berean: P. Javier Gorosterratzu, *Arnoldo Oihenart. Noticia de las dos Vasconias, la Ibérica y la Aquitana, Segunda edición enmendada y añadida vertida al castellano*, San Sebastián, Publicación de la Sociedad de Estudios Vascos. (Tirada aparte de la *Revista Internacional de Estudios Vascos*), 1929, 43. or.

(5) Rafael Micoleta, *Modo breve de aprender la lengua vizcayna*, Compuesto por el Ido. Rafael Micoleta, presbyto. de la muy leal y noble villa de Bilbao, 1653, bigarren argitalpena, Sevilla, 1897.

(6) Ikus zer dioen Julien Vinsonk, "Les premiers grammairiens basques. Notes de Silvain Pouvreaux. [1660]", *Revue de Linguistique et de Philologie comparée* 14 (1881), 109-119. Ikus, era berean: "La Bibliothèque de Silvain Pouvreaux", *Gure Herria* 3 (1921) 167-174, 4 (1921) 220-225.

(7) Manuel de Larramendi, *El imposible vencido. Arte de la Lengua Bascongada*, Salamanca, Antonio Joseph Villargordo Alcaráz, 1729.

(8) Agustín Cardaberaz, *Eusqueraren Berri Onak: Eta ondo escriptiteco, ondo iracurteco, eta ondo iteguiteco Erreglac*, Iruñean librugulle Antonio Castilla-ren echean. 1761. urtean.

(9) Pierre d'Urte, *Grammaire Cantabrique Basque fait par Pierre d'Urte. 1712. Manuscrit de la Bibliothèque du comte de Macclesfield. Publié pour la première fois sous les auspices de la Société Ramond. Par le soin du Rev. Wentworth Webster, de Sare en grande partie aux frais de Antoine d'Abbadie, membre de l'Institut. Extrait du Bulletin de la Société Ramond* (1896-1900), Bagnères-de-Bigorre, Imprimerie D. Berot, 1900.

1900ean berean izan ziren argitaratuak; Etxeberri Sarakoarenak,¹⁰ aldiz, XXgarrean. Larramendi eta Kardaberazek adjektiboaren definizioa ematen digute; azken baten, izenaren eransgarria dela aitortuz. Komunztadurari dagokionez kopuru barruan gauzatzen dela baiesten dute. Hau da, izen sintagmak aditzarekin duen harremana kasu gramatikazkoetara hedatzen da singular / plural oposizioaren barruan. Hala, Etxeberri Sarakoak. Larramendi eta Urtek, berriz, kopuru komunztadura hori izen eta adjektiboaren artekoa dela esaten digute. Larramendik gainera, izen-adjektiboen arteko komunztadura kopuru eta deklinabide kasuzkoa dela dio; bestalde, deklinabidearen abiapuntua artikulua dela uste du, deklinabidea honen gainean eraikitzen delakoan baitago. Jeneroari dagokionez, euskaran jenerorik ez delakoa aho batez aitortzen dute. Eta hurrenkerari buruz Urte eta Larramendik izena + adjektiboa dela baiesten dute. Joannes Etxeberri Sarakoa artikulurik gabeko deklinabidez ere mintzo zaigu; badirudi Urte ere horretaz ari dela bi deklinabidez mintzo denean. Bestalde, mende honetan ageri dira adjektiboen zenbait zerrenda. Urterena interesgarria da. Adjektiboaren erabilera poetikoak ez du, ordea, lekurik XVIIIgarren mendeko euskalari eta gramatikari hauengan. Dena den, aitor dezagun XVIIIgarren mende honen hasieran gauzatu zela lehenengo euskal gramatikagintza sistemazkoa, batez ere, Manuel Larramendiren eskutik.

2.3. XIX. mendea. Kritikariak eta apologistak

XIXgarren mendean apologista sailaren aurrean aurkitzen bagara ere, kritikari eta gramatikari talde sendoa aurkitzen dugu. Hauek egingo diete gogor haiei. Jakintza mailan jantziak, hizkuntzaren ezagule onak, gramatika oinarri trinkotan finkatuak agertuko zaizkigu: Lecluse,¹¹ Darrigol,¹² Abbadie,¹³ Van Eys,¹⁴ Geze,¹⁵ Campión,¹⁶ etabar. Oinarri horiek dituztela, lehendik ezagunak ziren puntuei buruz ere interesgarri suertatzen da, sistematizazio berria eta zabalagoa baitator, osoagoa, autore hauen eskutik. Hala, esaterako, euskal deklinabidearen paradigma, latinaren deklinabidearen paradigmaren kopia baizik ez zena, menpekotasun horretatik askatua eta euskal hizkuntzaren barne sistematik ikusia da gero eta gehiago. Bestalde, deklinabide konzeptua bera ere zalantzan jarria da behin eta berriz; euskal deklinabidea-

(10) Julio Urquijo e Ybarra, *Obras Vascongadas del doctor labortano Joannes d'Etcheberri. (1712)*. Con una introducción y notas, Paris, Paul Geuthner, 1907.

(11) M. L. Lecluse, *Grammaire basque*, Toulouse, Chez J. M. Douladouse, Imprimeur-libraire, Bayonne, Chez L. M. Cluzeau, 1826. *Manuel de la langue basque*, Nouvelle édition, Bayonne, P. Cazals imprimeur libraire, 1874.

(12) Abbé Darrigol, *Dissertation critique et apologétique sur la langue basque*, Bayonne. De l'imprimerie de Duhart-fauvet, 1827.

(13) A. Th. d'Abbadie et J. Augustin Chaho, *Etudes grammaticales sur la langue euskarienne*, Paris, Arthur Beltrand librairie, 1836.

(14) W. J. Van Eys, *Essai de Grammaire de la langue basque*, Deuxième, édition revue et augmentée, Amsterdam, C. M. Van Gogh, 1867.

(15) Geze, *Elément de Grammaire basque. Dialecte souletin suivis d'un Vocabulaire Basque-Français et Français-Basque*, Bayonne, Imprimerie de veuve Lamignère, 1873. Faksimilez argitaratua: Donostia, Lur Editoriala, 1979.

(16) Arturo Campión, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*, Tolosa, Establecimiento tipográfico de Eusebio Lopez, sucesor de la Viuda de Mendizabal, 1884.

ren konzeptua esan nahi da, jakina. Oihenartek argitan jarri zuen deklinabide mugagabeak —baina gerokoan nahiko atzendua izan zenak—, mende honetan, Darrigolen eskutik benetako sistematizazio sendoa hartu zuen. Beronen eskutik, era berean, euskal deklinabidearen paradigma beste osotasunez jantzia ageri zaigu. Bestalde, adjektiboari buruzko gogoeta semantika eta joskera eremutan aztertua da —nahiz eta oraindik gogoeta baino gehiago aipamenak baizik ez diren, edota definizio orokorrak—. Komuntzadurari buruz, berriz, adjektiboa sintagmaren azken lekuan datorrenean, berak jasotzen dituela kasu-kopuru ezaugarriak esaten zaigu. Adjektibo saila bada, ordea, azkenekoak bakarrik edota saileko bakoitzak jaso ditzake. Horrezaz gainera adjektiboaren funtzio bikoitza azpimarratzen da: atribuziozkoa eta predikatuzkoa; eta sorrerari dagokionez, adjektibo jatorrizkoa eta eratorria aztertzen dira. Alabaina, adjektiboaren alderdi estilistikorik ez da ageri XIXgarren mende honetako ikerketetan.

2.4. xx. mendea

Hogeigarren mendeak adjektiboaren gramatikazko azterketa zabalagoak eta sistemazkoagoak ekarri dizkigu. Adjektiboa bere izaeran sakonkiago aztertu da. Mende honetako autoreek —zenbaitek behintzat— berariaz aztertu dute adjektiboaren izaera. Hala, esaterako, Azkuek¹⁷ eta Villasantek,¹⁸ bai eta Euskaltzaindiak¹⁹ bere gramatikan. Bestetik, izen sintagmari dagozkion ikerketak, eta zeharbidez behintzat adjektiboari ere dagozkionak, bere garrantzian aztertuak izan dira; hala, deklinabidearen paradigma osotu izan da eta kasuz kasu argitan jarria, komuntzaduraren hiru moldeak (deklinabidezkoa, kopuruzkoa eta kasuzkoa) zehaztuak. Bai adjektiboa berariaz aztertzerakoan, bai izen sintagmaren sistemari dagozkionak, kontuan hartzekoak ditugu: Azkue mendearen lehen zatian eta Villasante eta Euskaltzaindia mendearen bigarren zatian. Horrezaz gainera, adjektiboaren zenbait arlo berezitarako urrats sendoak eman dira mende honetan: adjektiboa azentuari dagokionez monotono edo ditono izateaz Azkuek; adjektibo pilatuak idazlearen intentzioaren eta hitzen armoniaren arabera, bai eta garrantziaren arabera ematea Lafittek²⁰ bere gramatikan; EGLU-k, kasu berean, garrantzizkoena izenaren ondoan jartzen delakoaz, eta tamaina eta polit ala itxusi jokoan direnean tamaina izenaren ondoan jartzen delakoaz —Miranderen olerkia gogora dezagun: *Etxe txiki txukun baten*—, eta tamaina eta kolorea jokoan direnean kolorea izenaren ondoan jartzeaz, edota laburrena lehenengo eta luzeena gero

(17) Resurrección María Azkue, *Euskal-izkindea*, Bilbon, Astui-ko Jose-n Moldegintzan, 1891; *Morfología vasca*, Bilbao, Editorial Vasca, 1925; *Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos*, Bilbao, Editorial Vasca, 1931.

(18) *Euskal gramatika llabur eta idazleen pusketa autatuak*, Arantzazun argitaratua (1956); *Hacia la lengua literaria común*, Oñate, Editorial Franciscana Aranzazu (1970); *La declinación del vasco literario común*, Oñate, Editorial Franciscana Aranzazu (1972); *Palabras vascas compuestas y derivadas*, Oñate, Editorial Franciscana Aranzazu (1974); *Estudios de sintaxis vasca*, Oñate, Editorial Franciscana Aranzazu (1978); *Sintaxis de la oración simple*, Oñate, Editorial Franciscana Aranzazu (1980).

(19) Euskaltzaindia, *Euskal gramatika. Lehen urratsak-I*, Iruñea, 1985; *Euskal gramatika. Lehen urratsak-II*, Bilbo, 1987; *Euskal gramatika. Lehen urratsak I-II, (Gai aurkibidea)*, Bilbo, 1988; *Euskal gramatika. Lehen urratsak-III (Lokailuak)*, Bilbo, 1990.

(20) Pierre Lafitte, *Grammaire basque. (Navarro-labourdin litteraire)*. Edition revue et corrigée, Bayonne, Editions des "Amis du Musée Basque" et "Ikas" 1962. Gero: Donostia, Elkar, 1979.

ipintzeaz; Patxi Altunak²¹ hiperbatona izen-adjektiboen arteko jokoan nola gauzatu zuen Etxeberri Ziburukok aztertuz; Jon Kortazarrek²² Lauaxetaren poetikan adjektiboa begiraturaz; Karlos Otegik²³ Lizardiren adjektibo erabilera ikertuz; Patziku Perurenak²⁴ koloreei buruzko arlo semantikoa miatuz, beti ere euskal usuarioaren araberakoa kontuan duela; Amaia Iturbidek²⁵ adjektiboaren erabilera poetikoa bere izari betean planteatu eta Gandiaga eta Imanol Irigoienengan aztertuz. Mende honetan, bada, adjektiboaren ikerketa eta aurkezpen sistematikoa neurri berritan eginga izan da. Eta, horrezaz gainera, adjektiboaren azterketa estetiko-translaziozkoa abiatua geratu da. Bide honixi —adjektiboaren erabilera poetikoa eta translaziozkoa aztertzeari— heldu diogu gure tesian.

3. Testuak. XVI. mendea

3.1. Bernard Etxepare²⁶

Euskal testu idatzien eta literatura obren artean guregana heldu den lehen liburua dugu Etxeparearena: *Linguae vasconum primitiae*. Ez da, bada, harritzeko adjektiboaren erabilera urria izatea. Are gehiago testu poetikoa bera laburra delarik. Gogoan dugu, ordea, Koldo Mitxelenak esana:

Batetik nahiz bestetik jo, nolanahi ere, igo egin behar da nork eta non ez dakigula ezarria dagoen maila batera igo, eta aldapa hori garaitzen ez duenak ez du poetaren izena merezi.

Nik uste dut eta zenbat ere gehiago irakurtzen dudan are sendoago uste dut, gure Etxepare igo zela zegokion neurrian eta begiz jo zuen bidez, diodan maila horretara...²⁷

(21) Patxi Altuna, "Zebait sintagmaren batasun hauskorra Ziburuko Etxeberrirengan", *Euskera* XXV (1980-2), 381-397.

(22) *Teoría y práctica poética de Lauaxeta*, Bilbao, Colección Magisterio Derio - Desclée de Brouwer, 1986, 165-169, 227-232. orr.

(23) Lizardi. *Lectura semiótica de Biotz-Begietan*, Donostia, "ASJU-ko Gehigarriak", 1993, 170-183. orr.

(24) *Koloreak euskal usuarioan*, Donostia, Erein, 1992. Eta beste lan pare bat aldizkari ezberdinetan: Id. (1992 b): "Koloreak "Orixe"ren begian", *FLV* 61, (1992), 431-455 eta "Koloreak Lizardiren poesian", *Hegats* 5, (1992) 5-15.

(25) "Adjektibazioa Bitoriano Gandiagaren Elorri-n", *Jakin* 67 (1991), 120-132; "Adjektibazioa I. Irigoienen Argiaren barne-distantziak-en", *Jakin* 74 (1993) 129-135.

(26) "Linguae vasconum primitiae per dominum Bernardum Dechepare Rectorem sancti michaelis veteris", *RIEV* XXIV (1933) 523-577, faksimilez argitaratua; Julio de Urquijo "Introducción a nuestra edición de *Linguae vasconum primitiae* de Bernard Dechepare", *RIEV* XXIV, (1933), 660-684; René Lafon (1951): "La langue de Bernard Dechepare", *BAP* VIII, (1951), 309-338; Id. (1952): "Notes pour une édition critique et une traduction française de *Linguae vasconum primitiae* de Bernard Dechepare", *BAP*, 139-180; *El primer libro impreso en euskera (año 1545). Reproducción facsimil del único ejemplar que se conoce de la edición príncipe, hoy en la Biblioteca Nacional de París. Con una introducción bio-bibliográfica de Nicolás de Alzola de Guerediaga y la primera versión castellana, debida a Lino de Aquesolo y Olivares*, Edición separada, Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca (1978); *Bernard Etxepare. Olerkiak*, San Sebastián, Editorial Txertoa (1978); Patxi Altuna, *Bernard Etxepare. Linguae vasconum primitiae*. (Edizio Kritikoa), Bilbao, Euskaltzaindia y Mensajero (1980).

(27) "Sarrera gisa", in *1545 / Bernard Etxepare. Olerkiak*, San Sebastián, Editorial Txertoa, 1978, 14. or.

3.1.1. *Balioztapen adjektiboa*

Alabaina —eta Etxepareri poeta maila hori aitortzen diogula, jakina—, Etxeparek darabilen adjektibo kopurua aztertu ondoren esan dezagun, balioztapen adjektiboaren nagusitasuna nabarmena dela: *handi, bon, saindu, digne, excelente, gaixto, xipi*, etabar.

3.1.2. *Deskriziozko adjektibo soila*

Horrezaz gainera Etxeparek darabilen adjektiboa deskrizio soilean geratu da gehienbat. Deskrizio hori objektiboa eta errealitateari hurbila da. Hala: *dardo corroçac* [IX,38], *guiçon sendoen* [I, 292], *Andre eder* [V,1; XII, 1] errealitate fisikoari begiratzeko diotela.

3.1.3. *Afektibitate munduko adjektiboa*

Etxeparek eskaintzen digun olerti mundua, bestalde, zati handi batean maitasun mundua baita, afektibitatea adierazten duten adjektiboek leku egokia dute. Halaz ere, soilak dira eta poetaren irudimen ikuskera nekez gauzatzen dute: *maytia* [I,122; 414; 124; X,1], *eztia* [I,439; 447; III,51], *gaixo* [I,151; II,60], *triste* [I,276].

3.1.4. *Metaforazko adjektiboa*

Testuinguru honek —besterik gabe— salaturik uzten du adjektibo metaforazkoarentzat ez dela leku handirik geratzen. Banan banako azterketak erakutsi duenez, ordea, Etxeparek badarabil adjektibo metaforazkoa, nahiz eta gehien batean lehen urrats metaforikoa agertzen duen —gizakiei dagokiena gauzei eta gauzei dagokiena gizakiei ezarri—, *iaun ezta* [I,58], *biz gayxtoric* [VIII,7], *Hiz ederrez* [II,12].

3.1.5. *Adjektibo subjektiboa*

Baina banaka batzutan Etxepareren ikuskera subjektiboa benetan gauzatua da. Hala nola, *hotz* adjektiboaren erabilera: *Gorpuzori ustelcera lur boçian egoyzten* [I,93].

Olerkariak heriotz ondoko gorputz hilaren ikusteko moduaren barruan somatzen du lurra hotza. Zalantzarik gabe olerkariaren mundu subjektiboari dagokio lurraren hoztasun hori eta ez mundu objektiboari, hala somatzen da testuinguruan. Deskrizio molde subjektiboa gauzatu du, karakterizatzailea. Modu berean, *itsu* adjektiboaren erabilera ikuskera subjektiboz hornitua dago: *Eta beti erratuya nola ardi yxua* [I,403].

Ez da ardi itsua kontuan hartzen dena, baizik eta halako ardi itsuaren noraezean ibiltzea, bekatiaren ibilia adierazteko Etxeparek konparaziokera hori egin digu.

3.1.6. *Adjektibo berezia*

Oraindik ere azpimarragarriak dira izen sintagma gune bat berari loturik datozen bi adjektibo: *guiçon modorroa* [III,63] eta *guiçon egurra* [III,24]. “Balدارra” eta “ezdeusa” esan nahi dute biok Patxi Altunak dioenez. Zalantzarik gabe adjektibo bereziak ditugu biok.

Azkenik, azpimarragarria da, Etxeparek ekartzen dituen maileguk gaztelaniarekin dutela lotura adierazten digute eta ez frantsesarekin.

4. Testuak. XVII. mendea

4.1. Joannes Etxeberri Ziburukoa²⁸

Joannes Etxeberri Ziburukok —guk hartu diogun korpusean, *Manual devotioenez-coa*-n— bere poesigintzarako hautatu duen mundua hilondokoa da, batez ere. Helburu didaktikoa du; baina irudimenari ataka zabaltzen diolarik, benetako olertigintzarako bideak urratu ditu *novissima*-etan barrena doala. Gizakiak bai Biblian, bai giza esperientziaren ematerakoan, bai eta mundu mitologikoa gauzatzerakoan, ikuskera antropologikoa erabili du beti transzendentzia nahiz izpirituaren barne somamena hitzetan gorpuzterakoan. Etxeberri Ziburukok heriotzaz geroko mundua irudikatzen duenean, bada, heriotz aurreko gizakiaren bizi tankerara marrazten du. Honez baliatzen da haren metaforizazioa gauzatzeko. Jokamolde hau ez da berria, hari luzea du errepresentazio modu horrek literaturaren eremuetan mundu klasikotik gerora. Gizakiari berari ezinbestekoa zaio errepresentazio molde hori.

4.1.1. *Mundu transzendentea irudikatua*

Etxepare eta Etxeberri lehen poesia gaitzat bat bera hautatu digute: dotrina. Baina horrez gainerakoak Etxeparek inmanentziaren eremuetan gauzatu ditu bere poemak. Gai literarioak aukeratu dizkigu: maitasuna, autobiografia, hizkuntza. Sentimendu bizia, ironia ukitua, freskotasuna somatzen zaio Etxepareri. Etxeberri mundu transzendentea hautatu du bere distikoetan gauzatzeko. Berak irudimenari zabaldu dizkion hegalei esker mundu poetikoa eraiki du. Artifizioaren ezagutza konplexoagoa erakutsi digu Etxeberri: gaia ikuspuntu ezberdinetatik erakutsiz, pertsonaia eta aktanteen karakterizazioz, hizkeraren erregistro ezberdinez baliatuz, deskribio eta kontaketa txandatzez, dramatizazio bidez. Artifizioaren lantze honek eman dio beti ere arrisku eta nekabide den monotoniari hobeki ihes egiteko aukera. Testuari gorputza ematerakoan mundu klasikoaren eskabideak oso kontuan izan ditu, eta egituratze antolatua eman dio testu osoari eta zati bakoitzari. Labur, argi eta egiaren bidetan gauzatu du, bestalde. Argi emateari batez ere kasu egin diola.

4.1.2. *Lotura logikoari eusten dion adjektiboa*

Adjektiboaren erabileran Ziburuko Etxeberri jauzi metaforikoa gauzatu baldin badu ere, gehienbat lehen pauso metaforikoa erakusten digu. Esan nahi baita, urrats metaforiko horrek lotura logikoari garbiro eusten diola. Gizaki, izaki eta transzendentzia arloen arteko translazioa da hark gauzatu duena. Beti ere, errealitateari eta giza esperientziari lotua dagoen metafora jokoa.

4.1.3. *Bizidunetatik bizigabeetara doan adjektiboa*

Lehenengo, bizidunetatik bizigabeetara eta alderantzizko pausoa ematen du. Ziburuko Joannes Etxeberri gizakia modu batera kalifikatzen duenean, erraz egiten

(28) *Manual devotioenezcoa, edo ezperen, oren oro escuetan erabilteco liburutchoa*, Bordelen, Guillen Milanges, Erregueren Imprimat çaillearenean, 1627. Gero faksimilez argitaratua: Donostia, Editorial Lur, Hordago. Orobat Patxi Altuna *Manual devotioenezcoa (I zatia)*. Joannes Etxeberri Ziburukoa. Edizio kritikoa, Bilbao, Ediciones Mensajero (1981).

zaio beronen ekintzak ere modu berera kalifikatzea. Esaterako, gizakia “gaixto” kalifikatzen baldin badu [1961, 1659, 659], gizaki honen jokaera, hala nola, idolatria, gaiztotzat kalifikatuko du. Edota pertsonak “iustu” badira [1479, 811, 1139], halaxe izango dira, era berean, “errefraua” eta “obra”k. Zalantzarik gabe translazio moeta soila da; lehen urrats metaforikoa.

4.1.4. *Inmanentzia / Transzendentzia*

Bestetik, Joannes Etxeberri bere giza esperientziaz baliatzen da, mundu inmanenteaz, alegia, jauzi egin eta transzendentzia adierazi ahal izateko. Zentzuen bidez somatzen duen mundua adierazgai egokia da zentzuz haraindikoa adierazi ahal izateko. Antropomorfozko ikuskera gauzatu du Etxeberrik mundu transzendentea irudi bidez aurkezterakoan. Halabeharrak dakar hori lehenengo eta behin, esperientzia bidetik bakarrik abia baikindezke harantzago somatzen duguna adieraztera. Horren ezaugarri dugu literaturan metafora bidez gauzatua izan den mundu poetikoa. Leizearen metafora bidez adierazten du Etxeberrik infernua. Irudi hori hartuz gero, nahiz eta zerikusirik ez duen horrek kolorearekin, halaz ere, *beltz* adjektiboak dituen konotazioaz baliatuz, eta “infernu” sintagma guneari erantsirik, beldurgarritasunaren sema dakar: *infernu beltza* [2416]. Analogiaz ez bada, ordea, ezin da infernua *beltz* kalifikatu. Zeruaz kanpoko hilondoko “gune” guzti, analogia bidez, *beltz* kalifikatzen du Etxeberri Ziburukok. Horra translazio metaforikoa. Beti ere errealtate inmanentearekin lotura handia erakusten digu Etxeberriren adjektibo erabilera metaforikoak.

4.1.5. *Eduki subjektiboa duen adjektiboa*

Testuinguru honen barruan aipa dezagun mundu fisikotik mundu irudikatuta egiten duen jauzia —nahiz eta errealtatearekin lotura estua ageri duen—, eta aitor, ikuskera subjektiboa nabarmentzen doakigula Etxeberriengan. Hala, borroaren oinaze tresna adierazterakoan honela dio: *Ecen haren penatceco burreu ordenatuac iratchaquitcen diotça atçapar çorroztuac* [2521, 2522].

Zama semantikoa batez ere adjektiboan datza. Hain zuzen, errimaren kokagunea batetik, bertso lerro osoaren eufonia bestetik; baina, batez ere, lehen hemistikioko azken hitzak eta bigarren hemistikio osoak eufonia hori indartsuki gorpuzten dute: *... diotça atçapar çorroztuac*.

Guztiok, ordea, osagarri dira; azken batean, bigarren hemistikioko izen sintagmaren semantika edukia da garrantzizko dena: *atçapar çorroztuac*. Adjektiboaren erabilera metaforikoak erakusten digu poetaren ikuskera subjektibo irudikatua.

Guzti honetan Etxeberrik lotura logikoari eutsi egiten dio. Eta Translazio jauzia hizkuntza ezberdinetako komunitateek berek normalki eman ohi dituzten bideetatik gauzatzen du translazio hori.

4.1.6. *Deskriuziozko adjektiboa*

Ziburuko Etxeberrik adjektiboaren deskriuzio balio zaindua eskaintzen digu beste zenbaitetan. Deskriuzio gunea eta ikusmoldeak ez dira metaforikoak beharbada; baina

bai arretaz hautatuak. Esaterako, *arbola burdatua* [3205] dioenean, alez beterik dagoen zuhaitza deskribatzen du. Antzera, baina deskrizio balioaz gainera ukitu metaforikoa dakarrela beste hau: *Beguiac suz dituela, issuria bissaia* [1927]. Eta beste hau ere autorearen hautapen subjektiboaren ezaugarri dugu: (...) *charlo bistagarriac* [2325].

Begiak ohargarri egin zaion hartan jarri ditu, eta adjektiboaren bidez izena karakterizatua utzi digu.

Transzendentzia metafora bidez aurkezten digularik, deskrizio maila interesgariari eskaintzen dizkigu banaka batzutan. Esaterako, sugarraren ikuskera subjektibo ageri zaigu Etxeberriren poesian: *gau eta egun tormentatcen gaitu lambo aspreac* [3351].

Sugarraren deskrizio hori ukimenaren sentsazio mundutik ezin aldentua da. Halaz ere, sugarrak ez gaitu lehenengo eta behin latz sentsaziora eramaten, baizik eta suaren minera edo bizira. Poetak, ordea, laztasuna azpimarratu nahi izan du. Pauso metaforiko eta deskrizio maila subjektibo honen barruan, sinestesiatik hurbil egon delarik.

Antzerako beste kasu bat ere badugu, zehazki, *garratça* adjektiboarekin egiten duen jokoan: *O escomicu arimaren punimendu garratça* [765].

Zigor semantikadun hitzari lotua dator, *punimendu*-ri. Baina kasuan *escomicu*-a da zigor hori. Beraz, nozipen morala dago jokoan, nahiz eta urrunean nozipen fisikoa ere usnatzen den eta, beraz, ukimena. Adjektiboak, berriz, gustamenaren arlora gakartzatza.

4.1.7. Sinestesiaren atzetan

Dena den, bi kasu horietan sinestesiaren atetaraino baizik etorri ez bada ere, sinestesia joko gauzatua du beste sintagma honetan: *aire mebe* [2331, 3759].

O halaber aire mebe batre ez corrumpitua
bañan maiatceco lore guztiz urrundatua. [3759-3760].

Etxeberri Ziburukok ukimenaren eta ikusmenaren sentsazioak bat egin ditu *aire*-aren nolakoa agertzerakoan. Bi kasutan hilondoko munduaz ari bada ere, batean munduaren statusaz ari da eta bestean, hemen aipatu dugun kasuan, gorputz zentzuez; hain zuzen, usnamenaz.

4.1.8. Adjektibo berezia

Orain arte azpimarratu dugun bide beretik bada ere, ezin isildu dugu zenbait adjektiboren erabilera berezia. Beti ere pertsonifikazio bidean datoz hemen aipatzera goazen batzuk. Tximista kalifikatzen du Etxeberrikrudeltzat, haragia gudutsutat, urrina gaiztotzat nahiz penagarritzat. Zalantzarik gabe olerkariaren ikuskera subjektibo nabarmena suertatzen zaigu. Eman ditzagun segidan:

Ez aiz beldur, nola ozpin curelaren colpea? [2384].
Hic halaber ventçutceco haragui gudutsua, [741].
Khirats eta urrin gaixto lececo cikhiñena, [2323].
Bañan gorputz guztiaren ussain penagarriac, [2829].

Alderantziko joera erakusten du Etxeberri hemen aipatuko dugun pare bat kasutan. Batetik etsaiak kalifikatuak dira *gordiñac* [703], eta bestetik, larritasunak *agorrac* [1052]. Poetaren ikuskera subjektiboa eta deskizio karakterizatua ageri zaigu, izan ere, bizitzaren inguru gorpuzkerazko edo materialari dagozkion adjektiboak erabiliak baitira bizidunak berak kalifikatzeko edota berauen larrialdia.

4.1.9. Berrindartze adjektiboa

Ziburuko Etxeberri darabiltzan adjektiboen artean badira batzuk izenaren semantika berrindartzen dutenak. Horietakoa da *biribilla*: *Nola baitu gurdari iratchaqui firrilla / Uztarriac aitcinera itçultcen biribilla*. [2285-2286].

Hiperbatonaren marka dakar batetik, eta bestetik, semantikaren eremuan biribiltasuna eta ibilgarritasunaren semak izan ditzakeelarik ere, hemen, batez ere, biribiltasunari egin dio arreta. Balio intentsifikatzailea du *firrilla* izenari dagokionez. Izenari berari dagozkion semak jasotzen ditu eta haren alde objektiboren bat azpimarratzen du. Semantikazko berrindartze eginkizun hori hainbatetan erabili du Etxeberri Ziburukok: *Negel bare, eta musquer guebiago ferderequin* [2912].

Izenak adierazten duena, *Neguel*-ek alegia, *igela* da; animalia geldia inolaz ere. Adjektiboaren eta izenaren esanahiak ondo hurbiletik lotuak daude; adjektiboak izenaren esanahia berrindartzen du. Bertso lerro berean *musquer (...)* *ferderequin* dugu; bai eta geroago *su goriac* [3317] edo *bolbora soñutiac* [2777]. Guzti hauetan adjektiboa izenaren sema berak edo zenbait sema nagusi azpimarratuz dator.

4.1.10. Hiperbatona

Azkenik, aipa dezagun hamazazpigarren mendean aparteko indarra hartzen duen hiperbatona. Bai euskal literaturan Etxeberri Ziburukorekin lehenengo eta Oihenartekin gero; bai inguruko erdal literaturetan. Hala, gaztelerazko literaturan Dámaso Alonsok esaten digunez, eta Góngorak gauzatu zuenez batikpat. Eta frantsesezko literaturan, adjektiboaren inbertsioari dagokionez behintzat, Jean Cohen-en esanetan—Corneille, Racine eta Molière aztertzen dituelarik—, inbertsioak presentzia handia erakusten du.

Ziburuko Etxeberriren adjektiboaren erabilera honako inbertsio eta hiperbaton jokoak somatu ditugu:

1) Adjektiboa + izena: (...) *arraí beguitartez* [67]/ (...) *ona vorondatez* [68], errima eskabidez.

(...) *iustu manamenduc* [215],

ez errima eskariz, eta erritmoa apurtuz.

2) Adjektiboa + ... + izena:

Bañan gañeco cargari nola palmac handia, / Ahalaz ohi baitio eguin resistentia. [1861-1862].

resistentia handia da sintagma. Tentsiogunea *handia*-n gauzatua dago, errimagunea dugu hori, aurreratua, hain zuzen. Tentsioari eutsiz, baina distentsioa dela bitarteko izena jaso arte. Hau ere, hain zuzen, errimagune eta distikoaren buruan.

- 3) Modifikatzailea + adjektiboa + izena: *Eguiquec beraz hain handi dohañaz provetchua* [645].
- 4) Adjektiboa + izenlaguna + izena: *O curela, odolsua naturaren burreua* [1057]. *Edo gendetsu Princearen armada* [1077]. *Handi chipiaren pena ezoan sofricera* [308].
- 5) Adjektiboa + izena + izenlaguna: *Ecen dituc glorioso egoitça arimenac* [616].
- 6) Adjektiboa + aditza + izena: *Purgatorian direnec handi tuzte nequeac* [3279].
- 7) Izenlaguna + adjektiboa + izena: *Eta beti compli bedi çure saindu nabia* [858].
- 8) Izenlaguna + adjektiboa + adjektiboa + izena: *Lekhua da Iosaphateco luce çabal campoa* [1575].
- 9) Izenlaguna + adjektiboa + aditza + izena: *Ecen hunen handi da egartsua* [1333].
- 10) Izena + ... + adjektiboa: *O iguzqui adimendu guztien arraitsua* [915].
- 11) Izena + adberbioa + adjektiboa: *Hurrupaturen du abo irequiric çabala* [1968].
- 12) Izena + modifikatzailea + adjektiboa: *Eta legue hain sainduen cerutic ekharlea* [810].
- 13) Izena + izenlaguna + adjektiboa: *Berriz eta berriz ere oi madaricatuac / Çaratela! cebatçaille arimen odolsuac* [3045-3046].

Guzti honetan hiru tipotako hiperbatonak gauzatu ditu Ziburuko Etxeberrik: 1) Adjektiboa + izena. 2) Adjektiboa + ... + izena. 3) Izena + ... + adjektiboa.

Bestalde, hiperbatonaren eragileetako bat puntuarena izan ohi da. Kasu honetan ere hala da, noski. Baina beste askotan arrazoia ez da hori. Izan ere, hainbat kasutan bertso lerroaren erritmokera hobeki zainduko luke hiperbatonik egingo ez balu. Hiperbatonaren beste arrazoi nagusia XVIIgarren mendeko poetikaren barruan joske-razko kultismoak izan zuen indar eragilea da.

5. Testuak. XIX. mendea

5.1 Pierre Topet-Etxahun.²⁹

5.1.1. *Adjektibo soila*

Hemeretzigarren mendeko giroan hamazazpigarrenekoan baino artificio ahulagoa agertzen zaigu poesigintzan. Egia da, bai hamaseigarreneko Etxepare, bai hemeretzigarreneko Etxahun eta Bizkarrondo, freskoago, biziago nahi bada, ageri zaizkigula; baina, era berean, artificio beraren eta honen osagaien lantze meheagoa ageri digutela.

(29) Jean Haritschelhar, *Le poète souletin Pierre Topet-Etxahun (1786-1862). Contribution à l'étude de la poésie populaire basque du XIXe siècle*, Bayonne, Société des Amis du Musée Basque, 1969; Id. "L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etxahun. (Texte-Traduction-Variantes-Notes)", *Euskera* XIV-XV (1969-1970), 5-710.

Etxahunek mundu afektiboa —gorrotoa, sumina, maitasuna— du kantagai; eta, horrela, sentimendu mundu hori adierazten diguten adjektiboak eta balioztapenezkoak ugari ageri zaizkigu.

5.1.2. Ironiazko adjektiboa

Tonu ezberdinetara emanak zaizkigun ironiazko adjektiboak Etxahunen ezaugarri ditugu. Izan ere, olerkia bera arlo horretakoa duelako bereziki. Honen ezaugarri nabarmen dira Etxahunen olerkiak. Esaterako, *galant* adjektiboaz egiten duen erabilera ironikoa da guztiz, bai *gizun* [VI,49] bai *emazte* [VI,120] izenei eransten diela “Eihartxe eta Miñau” olerkian. Ironia bizia ageri digu, era berean, *fidela* adjektiboa bai aitari eta bai tabernariari ezartzen dionean.

Sarri adjektiboaren erabilera bizidunetatik bizigabeetarako translazioan erakusten digu. *Triste*, esate baterako, olerkaria bera da lehenengo [IV,8]; beronen irudia gero: *figura tristis* [IV,32]; era berean, gizakiaren zoria adierazten duena: *fortiuna tristia* [XLIII,8]. Eta pertsona mundutik kanpo: *oren tristia* [XL,17].

5.1.3. Herri irudimenaren araberako adjektiboa

Dena den, Etxahunek ez dio ihesik egiten adjektibo metaforazkoari, ez eta zentzu trukaera dakarrenari. Halaz ere, herri poetaren ukitua dakarren adjektiboa izango da berea, eta herri tradizioan txertatua den adjektiboa erabiliko digu: *Abaide delezius buntan* [V,1]. Berez, izenak entzumenari dagokion doinuari egiten dio erreferentzia; baina adjektiboak, lehenengo eta behin, gustamenari egiten dio. Translazio hori, ordea, oso herrikoia da eta lexikalizazioak ukitua ere bai. Erromara biderakoan, berriz, beste hau: *Maleruski ni hil banendi bidaje lazgarri hortan* [V,99]. Adjektibo honek ukimenari dagokion laztura adierazten du berez; baina hemen, Etxahunen kasu honetan, ibili nekosoia eta arriskutsua adierazi nahi digu. Beste behin *ene odol agria* [IV,74] esaten digu, bere izakera erremina adierazi nahi duela. Eta hor dastamenari dagokion garraztasunaren semaz jokatu du, joko sinestesiakoa eginez. Dena den, beti ere, herri irudimenaren sorkuntza diren irudietarako sena ageri digu Etxahunek.

5.1.4. Adjektibo berezia

Azkenik, Etxahunek adjektibo berezi zenbait ere eskaintzen digu. Batetik lexiko aldetik, hala: *Albaba arraruak* [IV,22], alaba maitatuak esan nahi du; *ene kborpitz ble-satia* [XXXIX,22] zauritua esan nahi duela. Eta bestetik, ironiaz beteriko beste hau: *Haien etxe lejitimua* [VII,42], igelek duten bizi ingurua ura izanik, “etxe” metaforaz adierazia da, eta tabernariak ardoaren ordeaz ardo ureztatua eskaintzen diola esateko “etxe lejitimua” aipatzen du.

5.2. Indalezio Bizkarrondo.³⁰

5.2.1. Adjektibo soila

Indalezio Bizkarrondoren adjektiboaren erabilera oinarrian soila den arren, herriak berak metafora ukituz hobeki jantzi ohi dituen erabilerak ere erakusten dizkigu.

(30) Antonio Zavala, *Indalezio Bizkarrondo 1831-1876*. “*Bilintx*”, San Sebastián, Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián, 1978; Zenbaitek *Conferencias y concursos literarios*, San Sebastián, Grupo Dr. Camino de Historia donostiarra (1978); Karmelo Etxegarai: “Itzaurrea”, *Bilintx*. *Neurtitzak eta neurri gabeko itzak*, Donostia, Euskal-Esnalea (1911), vii-xlviii. orr.

Esaterako, *gozo* adjektiboa, berez jakiak kalifikatzeko dena, gizakia bera kalifikatzeko darabil. Baina herri hizkuntzan berean sarri entzun dezakegun erabilera da: *Nere maitetxo gozua!* [VI,28]. Eta hortik errealitate abstraktoagoetara iraganez maitearen maitasuna kalifikatzera: *Dirazu naitazun fiña, / gozua ta atseguña* [XVII,109-110].

5.2.2. Inherentziazko adjektiboa

Indalezio Bizkarrondok zenbaitetan gauzatzen duen adjektibo moldea bada, era berean, inherentziakoa, beti ere herri erabileratik hurbil dagoena, edota gaur egunean behintzat herriak normalki erabiltzen duena. Hala: *¡ay! mariñelak gau illumian* [XIII,19]. Zalantzarik gabe nahiko esapide egina da herrian berean. Edota beste sintagma hau *tripazai jaliac* [VIII,28]. Izenak berak esaten digu, gero adjektiboak berrindartuz esaten duena.

5.2.3 Afektibitate munduko adjektiboa

“Bilintx”en bertsoak maitasun girokoak baitira ia guztiak, ez da bada harritzekoa afektibitate mundua adierazten duen adjektiboaren presentzia. Esaterako: *ezti, gaiso, gozo, gixaixo, kutun, laztan, lirain, maite, maitagarri, polit*, etabar. Horrezaz gainera, testuinguruaren eraginez, beste asko izango dira maitasun giroaren barruan jasoak: *dama fiña* [XV,68], *barats loratuba* [XVI,76]. Maitasun giro hau Indalezio Bizkarrondoren poesiaren arnasa bezala da.

5.2.4. Metaforazko adjektiboa

Irudi metaforikoak ere ageri zaizkigu “Bilintx”en bertsoetan. Esana dugun bezala, herriak berak gauzatuak dituen irudi metaforikoak erabiliz izango da batzutan *kopeta beltzez* [XVIII,69], *biyotz biguñak* [III,73]. Bestetan landuxeagoak. Esaterako: *Ama Venusen asnase biguñ* [XXXII,3] Villegasen urratsak jarraituz berak gauzatu zuena; edota *perla garistiya* [XIV,2], *barats loratuba* [XVI,76], *izar doratuba* [XVI,78].

6. Testuak. XX. mendea

6.1. Bitoriano Gandiaga³¹

Bitoriano Gandiagaren kasuan, Joannes Etxeberri Ziburukoarenean bezala, obraren zati bat baizik ez dugu hartu. Hau da, Joannes Etxeberri Ziburukori *Manual devotio-nezcoa* hartu diogu korpusa bereizteko eta Bizkaiko olerkariari, Bitoriano Gandiagari, lehen obra, *Elorri*.

(31) *Elorri*, Oñati, “Arantzazu” Franziskotar Argitaletxea, 1989. Lehenengo argitaraldia, 1962; Id. “Nere Obraz”, in *Hegats* 4 (1991) 207-217.

Mende honetako eta gerraondoko literaturaren giroaz jabetzeko interesgarriak dira zenbait literatura historia: Luis Michelena, *Historia de la literatura vasca*, 2ª edición, Donostia, Erein, 1988; Luis Villasante, *Historia de la literatura vasca*, 2ª edición revisada y completada, Oñate, Editorial Aranzazu, 1979; Joan Mari Torrealday, *Euskal idazleak gaur*, Oñati, Jakin, 1977; Josu Landa, *Gerraondoko poesiaren historia*, Donostia, Elkar, 1983; Jon Juaristi, *Literatura vasca*, Madrid, Taurus, 1987; Jon Kortazar, *Teoría y práctica poética de Lauaxeta*, Bilbao, Colección Magisterio, Derio - Desclée de Brouwer, 1986; Id. *Literatura vasca. Siglo XX*, Bilbao, Etor, 1990; Paulo Iztueta, *Orixe eta bere garaia*, Bilbao, Eusko Jaurlaritza - Etor Argitaletxea, 1991; Karlos Otegi, *Lizardi. Lectura semiótica de Biotz-begietan*, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 1993; Iñaki Aldekoa, *Zirkuluaren butsmina. (Jatorrizko Erromantizismotik euskal poesia modernora)*, Irun, Alberdania, 1993; Lurdes Otaegi, *Lizardiren poetika*, Donostia, Erein, 1994.

6.1.1. *Ikuskera pertsonaletik gauzatutako poesia*

Gandiagaren olertian sartuz goazela berehala ikusten da eraikitzen ari den poesia-mundua ikuskera pertsonalez hornitua datorkigula. Hala da kosmoikuskeran mailan, gizakiaz eta beronen izpiritu izaeraz eskaintzen duen ikuskera eta sentipena: gurutz eta aintza, neke eta askatasun, samin eta pozarena. Baina giza munduarena ez ezik olerkariaren autoikuskeran ageri zaigu *Elorri* poesia liburuan mamitua. Autoreak bere burua hustu duen poesian gizakiaren poz eta minak sentiarazten dizkigu.

Horrezaz gainera, hau da, aukeratzen dituen poesia osagai nagusiez gainera, erabiltzen dituen baliabideak sinbolo, irudi, lexiko eta hizkuntz erregistroak Gandiagaren ukitu pertsonalez jantziak datoz gugana. Honen testigu nabarmena horra elorriaren sinboloa. Liburuaren izenburuaz gain, olerki sail osoak ditu elorriaren sinboloaz baliatuz eraikiak.

6.1.2. *Mundu ikuskera subjektibotik adjektibo subjektibora*

Errealitatearen ikuskera subjektiboa dakar indartsu Gandiagak, bai errealitatea bera ikusteko eta marrazteko moduak bigarren mailako izarira jauzia egiteko bidea ematen diolako —sinboloaren jokoan behin eta berriz ageri duelarik—, bai gauzen ikuskera erabat subjektiboa eta irreal eskaintzen digulako, hala, adibidez, olerkariaren gurariak izango dira zuri: *garbitasun-gurari zuri ta labur batez* [CIX*,19]. Olerkariak besoak gorantza luzatuz bere izpirituaren egarria sinboloz adierazten du, izpirituaren gora egarria, hain zuzen. Eta horixe kalifikatzen du *zuritzat*. Adjektibo beronen bideak jarraituz elorriaren lorea arnasaz erkatzera dator: *arnas zuri bat legez* [XII,9]. Eta bide beretik doala, Andre Mariaren arnasa kalifikatzen du *zuritzat* [XCIV,9-10]. Edo txoriaren kantua: *kantu-aril zuria* da [XL,31]. Berriz ere, elorriaren irudira etorritik, honek eskainiko dizkio *ipuin zuri ta txikiak* [XIX*,10]. Adibide soil hauek berehalako batean erakusten digute olerkariaren mundu ikuskera subjektiboaren berri. Hogeigarren mendean honetara bitartean ez da ageri adjektiboaren honelako erabilerarik euskal poesigintzan. Eta mendean honetan ere berau aurrera doala baizik ez.

Mundu poetikoa bere izaeran dastatzea eta adieraztea utzi eta olerkariaren ikusmoldeetik gauzatzea du gogoko Gandiagak. Beti izan da olertia sorkuntzaren ezaugarri; baina sorkuntza hori errealitatearen irudikatzean finkatua aurkitu dugu aurreko mendeetan, edota errealitatearen modura gauzatzean. Gure hogeigarren mendean honetan eman da, ordea, aurrera pauso kualitatezkoa: poetak bere mundu ikuskera eskaintzen digu, sarri askotan munduarekiko etena dena, munduaz bestekoa eta are kontrakoa ere. Irudimen hutsean eraikia den mundua, nolabait esateko. Hala, adibidez, lanbro xeheaz egiten duen deskribioa: *XIRIMIRI txanka meia, / nora barik ta bustia* [XXXVI,1-2]. Pertsonifikazioa, zalantzarik gabe, baliabide zaharra da literaturan; baina xirimiria txanka mehe irudiaren bidez adieraztea Gandiagaren irudimenaren ondorio dugu.

Gandiagaren olertia aurkeztu eta aztertu dutenak dira, bestalde, aurreko zenbaitez gainera: Juan Mari Lekuona, "Sarrera modura", in Bitoriano Gandiaga, *Uda batez Madrilan*, Oñati, Editorial Franciscana Aranzazu, 1977, xv-xxix; Id. "Elorri argitaraldi berrian", in Bitoriano Gandiaga, *Elorri*, 2. argitaraldia, Oñati, "Arantzazu" Franziskotar Argitaletxea, 1989, 7-24; Luis Villasante, "Ataria", in Bitoriano Gandiaga, *Elorri*, Oñate, Editorial Franciscana, 1962, 9-19; Jon Kortazar, *Laberintoaren oroimena. Gure garaiko olerkigintzaz*, Donostia, Baroja, 1989; Jose Azurmendi, "Epilogo", in Bitoriano Gandiaga, *Hiru gizon bakarka*, bigarren argitaraldia, Donostia, Elkar, 1991, 185-214. orr.

Bai eta beste hau ere: elorria du kantagai bere *Elorri* poema liburuan behin eta berriz eta laugarren poeman hala dio:

BERBAK begi-puntetan,
berba pillo bategaz
ikutu zindudan.
Nire berbaen ona
zure usain argitan! [IV,1-5]

Irrealitatezko lotura irudimenezkoak baizik ezin du gauzatu, esaterako, *BERBAK begi-puntetan* lehen bertso lerroko hori. Eloorriaren kantua Gandiagak hitzaren igurtzia bailitzan eman digu. Hitzaren ukitu sorginak gauzatu ditu poema hauek. Azken poematxoan, berriz ere, hitzaren izari iradokiorra eskainiko digu iruditan. Hasieran hitza begi-puntetan somatzen du poetak; amaieran ere poetak bere erreferentzia, mundu poetikoa, begian somatzen du:

BEGIAN jaio zan.
Nire eskuak ez eutsan
ikutu sekulan.
Iruntz-tanto bat zan
okaran baltzean.
Begian jaio zan.[CXCI,1-6].

Bizi esperientziak eragin dion irudi iradokiorra: *Iruntz-tanto bat zan / okaran baltzean*.

Bitoriano Gandiagaren barne somamenari zor diogu adjektibo subjektiboaren erabilera ugaria. Irudimenean gorputz hartzen duen adjektibo hau indartsu ageri zaigu Gandiagaren poemetan. Jadanik aipatua dugun *zuri* adjektiboa adibide egokia dugu. Ekar dezagun oraindik ere ikuskera subjektibo honen ezaugarri, Gandiagak poza kalifikatzen dueneko olerki laburra:

LUR busti au pozik,
poz bustiez.
Lur gaixo au pozik,
poz gaixoez.
Lur makal au pozik,
poz makalez. {CXX,1-6}.

Berez, poza balioztapen adjektiboz kalifikatu ohi dugu; baina Gandiagak poz hori ondo karakterizatua eman nahi izan digu, ikuskera berriz jantzia; horregatik irudimenari eman dio leku. Gandiagak hortxe eskaini dio pozari begirada subjektiboa; lurra, norbera —poeta, alegia— nolako, hala karakterizatu du gizaki horren poza. Gizakia beraren neurrikoa da berorrek bizi lezakeen poza; beti ere xumea, ttikia. Eta hortik pozaren kalifikazio hirukoitz: poz bustia, gaixoa, makala.

Euskal poesiak ez du sekula ikuskera hau erakutsi hogeigarren mendean ondotxo sartu garen arte. Bai, noski, mundu irudikatua; baina beti arrazoi-irudimenaren argitan gauzatua, ez arrazoiz goragoko eta are kontrako irudimen-subjektibitate munduan gauzatua, poema honetan denez.

6.1.3. Sinestesiako adjektiboa

Zentzu bati dagozkion sentsazioak adierazteko darabilkigun hitza, gure kasuan adjektiboa, beste zentzu bati dagozkionak adierazteko erabiltzen dugunean, orduan gauzatzen da sinestesia. Sinestesian, halaz ere, izenari lotzen zaion adjektiboak beti —lainotsuki eta irrazionalki bada ere— benetako kalitatea edo kalitateak aitortzen dizkio izen horri Carlos Bousoñok dioenez.

Etxeberri Ziburukorenean sinestesia agertzen zitzaigularik ere, benetan urria zen harengan. Apenas behin gauzatua. Gero, artifizio horretatik urrunago ibili dira gure olerkariak, baina hogeigarren gizaldian indartsu ageri zaigu Gandiagarengan. Laugarren poeman, “BERBAK begi-puntetan” deritzanean, bi kasu eskaintzen dizkigu jarraian:

Nire berbaen ona
zure usain argitan! [IV,4-5].
berba pillo eder bat
zeure usain garbitan [IV,7-8].

Bi adjektibo hauek *argitan*, *garbitan* ikusmenaren eremura begira daude; baina beroiek loturik daudeneko izena usnamenaren arlokoa da. Egia da, aipatu ditugun adjektibo biok, nolabait ere, fosilizatze edo lexikalizatze bidean ditugula. Baina adierazten diguten translazioa garbiro sinestesiakoa da.

Gauza bera esan dezakegu prosa poetiko batean beste bitan datorkigun *argi-une gozo* [CLXXVIII*,6-9] sintagmaz. Ikusmenaren eremua dugu izenean adierazia, adjektiboa, berriz, dastamenari dagokio. Gizakiaren on eta gaizkiaz ari den beste poema honetan, hirurogeita zortzigarreanean, entzumena eta ukimena dira jokoan:

Atsegin jatan mailluen
ots etengabeko latza [LXVIII,17-18].

Aurrekoetan bezala eta erabileraren indarrez, halako lexikaltze ukitua ere badu; baina, zalantzarik gabe, sentsazioak, *mailluen ots* eta *latza* adjektiboaren artekoak, aipatu bi zentzu ezberdinei dagozkie. Beharbada lexikaltze ukitu horrez ez baina kalitate errearen zantzuaz aritzea egokiago genuke.

Elorriaren ernamintzea du gogotan Gandiagak seigarren olerkian. Hasperen leunak somatzen dizkio elorriari olerkariak jorrait goiz batean:

ASPEREN leunak entzun nituan
zelai barriko orniduan [VI,1-2].

Hemen ere entzumen-ukimenak daude izen-adjektiboaren artean jokoan sartuak. Izenak, *asperen*-ak, giza izpiritua beregan hartzen du, noski, beronen sentimenduak zeharbidez adierazten dituela; baina entzumena hartua du. Adjektiboak, aldiz, *leunak*, ukimenaren zentzu eremua dakarkigu. Giza errealitatez aldatuak, adjektiboari dagokionez behintzat, olerkariak bere mundua garratz kalifikatzen du:

LUR garratz onen ganean
geldituko da bidea [CLXXXIX,1-2].

Izen-adjektiboen arteko jokoak oraingoan ikusmen-dastamen artekoa da. Elorriaren ikuskera lehorte garaikoa da hurrengo honetan, adar eta enborrak itxurarik gabeko ditu:

ARKAITZ gaiñeko elorri,
bustigei barik urte bi.
Adar garratzak, zeru antzura,
ez lora bat et'ez orri [CIX,1-4].

Adibide honetan ere ikusmen-dastamenak ditugu translazioaren gune. Elorriaren laztura eta ezin bizia adierazi nahi dizkigu *garratzak* adjektiboaren bitartez. Guzti honetan olerkariaren sentiberatasuna eta somakera da jokoan dena; errealitatearen ikuskera irudimenezkoa, eta hori beti poetaren ikuskera subjektiboa ekartzen diguna da. Hala, haizea ikusiko du poetak aratz. Hau da, ukimenari dagokion errealitatea, izenak adierazten diguna, adjektiboaren bidez translazio bidetan sartuak gara ikusmenaren eremua hartuz.

Aize aratzenaren
landazko ontzi bikain [XXXIX,21-22].

Urbiako goi zelaietan somatzen den haize garbi kutsagabea deskribatu nahi izan du Gandiagak bi bertso lerro horietan *Aize aratzenaren* izen osagarri horren bitartez. Gandiagak *emakume eder-a* —Andre Maria— honela ikusten du: *arrastiko eguzki gozatu letxik* [XCIII,15]. Izenak argitasun eta berotasun semak dakartza, baina biak ere apalen diren unean jasoak, arratsaldeko giroan. *Gozatua* adjektiboak, berriz, dastamenaren eremura erakartzen gaitu. Eta, bestalde, eguzki minaren errea eta kalte ahalmena galdu dueneko unea, atsegingarri denekoa hartzen da kontuan.

6.1.4. *Adjektibo desbideratua.*

Sinestesia eta kalifikaziozko desbideratzearen arteko aldea ez dugu somatu erraza, sarri biak batera gertatzeaz gainera, bien arteko ezberdintasuna ñabarduretan baitatza, Carlos Bousoñok³² adierazi digunez. Jadanik adjektiboaren sinestesiako erabilera aipatu dugunean esan dugu, autore beraren arabera, lainotsuki eta irrazionalki bada ere, kualitate erreala somatzen dela jokoan; adjektiboaren desbideratzea denean, aldiz, adjektibo hori lotzen zaion izenari ez dagokiola inolaz ere. Horrezaz gainera, Carlos Bousoñoren ustetan, kalifikaziozko desbideratzea C tipokoa da, hau da, kualitate konplexu baten adierazpide sintetikoa; eta sinestesia A tipokoa da, hau da, objektuaren aurreko gure erreakzioaren intentsitatea adierazten duenekoa. Alde hori, orde, intenzionalitateari dagokio. Bada alde materialagorik. Sinestesian objektuari aitortzen zaion kualitatea autorearen asmamenean datza; desbideratzean, berriz, euskarriaren inguruetatik dator. Baina bi konzeptuen erabileran ez da hain erraza bion banatzea, biok espide bat berean bilduak baidatoz sarri askotan.

Gandiagak klaustro barnean somatzen du, euri egun batean, itoginaren erortze erritmikoa. Olerkaria sarritango gertakizun soil horri barne kontenplazioan begira dagoela, hona sortu zaion poema zatia:

(32) *Teoría de la expresión poética*, 7ª edición, I, Madrid, Editorial Gredos, 1985, 141-164. orr.

... T'EURIA.
 T'ozkirri ta argia
 itogin-zarata
 saltari ta alaia, [XLIV,1-4].

Zalantzarik gabe itogina bera da saltaria dena, ur tantoa erortzen denean, zoruko ur palasta axalean bai eta zoru gogorrean jo eta salto eraginik krabelin antzeko ur irudia sortarazten duena. Baina testuan ez itoginak, baizik eta itogin-zaratak, hau da, zaratak jasotzen ditu bi adjektiboak: *saltari ta alaia*. Udazken-negu giroan ikusten ditu inguruak beste batean, eta hor dituen hainbat gauzen artean artaldeari lotzen dizkio begiak:

Ta, ardi-errenkada
 luze ta bustia
 intxarri ta zaunka
 argi ta bustiak
 luzeko zuria-,
 zugasti ta landa [CLXXII,10-15].

Hiru eta laugarren bertso lerroak ditugu kontuan, eta hor, *zaunka (...)* *bustiak* izen-adjektibo horien arteko lotura. Izan ere, lotura hori logikaz ez baitagokie, bai, ordea, desbideratzez. Izenak, *zaunka-k*, entzumenaren eremura gakartzan bitartean, *bustiak* adjektiboak ukimena sartzen digu jokoan.

Gandiaga trokara begira dago, eta hor ikusten duena deskribatzen du, jarraian hau dioela: *Eta uren ots sakon bat / azpitik azpira* [CXXXVII, 12-15].

Sakon adjektiboa ez dagokio berez *ots* izenari, *ur* izenari baizik. Urak dira sakon doazenak mendi barrenetan zehar. Autoreak, ordea, urek ateratzen duten hotsa somatzen du, eta hau kalifikatzen *sakon*. Beste behin, arratsalde eder handi batean, ilunabar giroan, olerkariaren izpiritua kosmosarekin bat egina da: *EPELTASUN bat. Amelutazko / epeltasun gorrixkea*: [CLXII,1-2].

Ez da, noski, epeltasuna *gorrixkea*, arratsalde-ilunabarreko zeru zola baizik. Halaz ere, azpimarratzekoa da konotazio bidez hitz guztiek duten goxotasun sema. Haize epelaren, giro epelaren sentsazioa berrindartua da *amelutazko* horren bidez, artile malutaren ukitu leunaren sentsazioaz, bai eta *gorrixkea* adjektiboaren xarmangarritasunez. Dena den adjektiboaren desbideratze-sinestesia joko nabaria da kasu honetan ere, ukimen-ikusmen zentzuak ditugu bat eginik. Eta bestetik, adjektibo hori olerkariak somatzen duen inguru mundutik datorkio.

Udaberriko ilunabar batez poetak angeluseko kanpai dangadak entzuten ditu; otoitzerako deia. Otoitz hori, ordea, kanpaiarena bailitzan deskribatuko du: *Angelus diño gure kanpaiak / erregu eten, unkitan* [CXII,11-12].

Kanpai dangadak dira etenak, noski, ez erreguak; baina autoreak, pertsonifikazio bidez, kanpaia otoitzean somatu du, eta otoitz etenean. Otoitza ez da berez etena, baina bai kanpaiak jotzen duen otoitz deia. Hirurogeita seigarren olerkian datorkigun bertso lerro pare bat hartu nahi genuke kontuan, era berean. Bertan datozen bi sintagma interesgarriak baititugu gure kasurako: *Ta, aide igarrean, krazlari, / erroi mikatzak egarri* [LXVI,4-5].

Aide igarrean eta erroi mikatzak sintagmek merezi dute gure arreta unetxo batez bederen. Ihartu landareak egiten dira, bai eta hauen adarrak, aidea, ordea, ez da ihartzen berez, lehortu bai, ezetasuna galtzen du; baina ihartu ez, berez. Hemen adjektiboaren desbideratzea dugu, noski, aide lehorrari poetak somatzen duen inguru mundu lehor-ihartu horretatik datorkiona. Gauza bera esan genezake *erroi mikatzak* sintagma delata. Erroia, belatzarra, ez da seguru mikatza; ez da hemen erroiak —jaten denean— izan lezakeen gustuaren kontua, erroiaren karrazkaren latza da nabarmendu nahi dena. Eta ukimenari eta entzumenari legokiekeen latz-zakartasun hori gustamenari dagokion mikaztasunez ordezkaturia da, beti ere bi-bion semantika munduak sintetizaturik eskaintzen dituela.

Kolore mundua ugaria da Gandiagaren translazio era honetan; orain artean ez dugu, ordea, aipatu *more* adjektiboari dagokionik. Liburuaren amaiera aldera, ehunda hirurogeita hamazazpigarren olerkian, poeta arratsalde eta udazken deskribioaz gainera, bere sentimendu gazi-gozoei buruz ari zaigula darabil: *Zugaitzen orri oriak, illun. / Aize morea, baltzago.* [CLXXVII,9-10].

Bi bertso lerro hauetan progresio bat bera dago lehenengo: (...) *orri oriak, illun. Aize morea, baltzago.* Baina irrealitatea indartsuki agertzen da *more* adjektiboaren kasuan. *Haizea* ukimen-entzumen arloan koka genezake, mugimenduarenean kokatzeaz gainera. Moretasuna, aldiz, ikusmenaren eremu semantikoa. *Haize beltza* esapidea arruntki erabilia da herrian; baina ez *haize morea*, guk dakigunez behintzat. Hemen, sinestesiaaz gainera, heriotz konotazioa dakarkigu *more* adjektiboaren desbideratzeak. Inguru-semantikatik datorkigu autoreak eman dion kalifikazio hori. Inguru-semantikaren eragina argiro jasaten duen beste kasua handi-txikitasunaren arloko hau da:

T'elorriak zuri
ta aidez loreen usai
argi ta txikarra [LXXXVII,8-10].

Txikarra adjektiboa elorri loreari dagokio, eta ez lorearen usaiari. Baina autoreak testuingurutik erakarri eta *loreen usai*-ari erantsi dio desbideratzea gauzaturaz. Gauza bera egiten du *apartsu* adjektiboaz: *Erreka zarata / apartsuz, zabala* [XLV, 1-2]. Errekari dagokion adjektiboa delarik *zarata*-ri erantsen dio. Izen elkartuaren lehen osagaiari dagokiona bigarren osagaiari erantsi. Beraz, oso testuinguru hurbiletik jaso du.

6.1.5. Eufoniazko adjektiboa

Gandiagak berak aitortua du *Elorri* liburuko azken prosa poetikoan, hitza barruan su izandako txingar baten ke apur bat baizik ez dela, ezin duela gauzaren barne mui-nik eman hitzak, eta *larri zaar baten asperen-zizpuru aizezko bat baiño* ez dela [CXC*,10]. Zalantzarik gabe, hitzaren deskribio honetan, semantikazko deskribioaz gainera, hots sinbolismoaz baliaturaz, eufoniazko deskribioa datorkigu. *Asperen-zizpuru aizezko* horretan,aldi berean deskribio bikoitza eman digu poetak, eta berariaz eman ere txistukariaren errepikazioa duela abiapuntu. Esapide horretan errealitate bihurtu du jadanik bigarren poeman bila zebilen *hitz* hura:

Zerbait xamurra
ozta lioken
kili arin aura [II,14-16].

Hemen ere hitzaren nolakoa deskribatzen digu kilimaren irudian oina harturik, eta adjektiboa bai eta determinatzailea bokal eta kontsonante ozenen errepikazioz bata bestearen eta izenaren oihartzun gisa datoz. Areago, izen adjektiboan semantika harremana guztiz zaindua izanik, ukitu leunaren esanahia bata bestearenean indartua da. Hona, bada, adjektiboa izenaren semantikazko eta eufoniazko oihartzun.

Zalantzarik gabe, airezko argi unearen deskribazioa (Arantzazuko Andre Mariaren irudiaren deskribazioa) da hurrengo honetan eskaintzen zaiguna. Gandiagak dituen lortuenetakoa, noski eta, ezin hemen ahaztu: *Zurizko itxura zuri argi t'edurrezko, / zurizko itxura zuri ta euki ezinēzko* [XCIII, 9-10].

Zuritasuna eta argitasuna azpimarratuz eraikia da izen sintagma; baina, batez ere, zuritasuna nabari da. Hain zuzen, izenari loturik datozen osagarriak eta adjektiboak *zuri* adjektiboa dute oinarri, eta ondoren datozen adjektiboek semantikazko esanahi berriak badakartzate ere, aurrekoaren oihartzun eta indarbide dira semantikaz. Eufoniaren aldetik txistukarien gainean eraikia dago batetik, are *zur-* taldearen gainean (bitan errepikatua, baina beste bitan *-ur* taldera murriztua), bai eta *-zko* taldearen gainean ere. Eta guzti hori *-i-* eta *-u-* bokalen bitartez gauzatua. Bigarren bertso lerroa guzti hori berreraikiz dator paraleloki. Sintagmaren gunea berbera da, amaieran semantikazko ukitu berria duen arren, egitura aurreko bertso lerrokoa da. Guztia *zuri* adjektiboaren semantika eta hots sinbolismoaren gainean eraikia dator.

Bide beretik doa hurrengo hau ere: *Iretargi bete, zuri, / iretargi garbi bare* [CXLV,13-14]. Adjektiboan semantikaz gainera, kasu honetan *zuri* eta *garbi*-rena bereziki, eufoniaren indarra landu du Gandiagak: *-argi (...)* *zuri, / (...)* *-argi garbi* sekuentzia horretan. Hemen ere, aipatu osagaietaz aparte, paralelismoaz baliatu da eufoniari indar sendoagoa emanez.

Berrogeigarren poeman berrito ere *garbi* adjektiboaz baliatu zaigu Gandiaga: "Zenbat argi aidean, / zenbat zidar garbi!" [XL,5-6]. *Garbi* adjektiboak semantikazko lotura estua du *argi* eta *zidar* sustantiboekin; baina horrezaz gainera eufoniazko lotura nabarmena da hiru hitzetan ditugun bi bokalen bidez eta *-ar-* taldearenez. Eta horrela, amaierako *garbi* adjektiboa oihartzun modura dator.

Eufonia landua duen beste poema bat berrogeitalaugarrena da. Beronetan gure interesguneari dagokionez —adjektiboaren inguruko eufoniari—, honako adibide polit hau dugu: *itogin-zarata / saltari ta alaia* [XLIV,3-4].

Bi adjektiboak eufoniazko oihartzun argiak dira itoginaren *zarata*-rekiko. Are gehiago sinalefaren bitartez *ta alaia* dugularik. A bokalaren oihartzunaz gainera, itoginaren tanto jausiaren hotsa *-ta* silaba errepikatuaz adierazia dago. Izenak dituen oinarritzko hots osagaiak bi adjektiboetan errepikatuak datoz. Hots sinbolismoa indartsu ageri zaigu Gandiagarengan. Hurrengo kasu honetan errima gune egiten duen *xamur* adjektiboak, aurreko bertso lerroko izenaren oihartzun izanaz gainera, hurbileko izenaren errepikazio jokoak egiten du: *EDURRA ba-zan edur / axuri ille xamur* [CLXV,1-2].

Lehen bertso lerroan jadanik errepikatua datorren izena errima bidez adjektiboan jasoa da. Eta gainera, *axuri*, hain zuzen, elur malutaren metafora, *xamur* adjektiboan oihartzun modura jasoa dator txistukari palatalizatuaren bidez.

Aipatu dugun "Edurra" poema honetan aliterazioaren erabilera garaia egin du Gandiagak; baina gure interesgunea adjektiboak dugunez gero, honi begira beste adibide konplexu eta interesgarri bat aipatu nahi genuke, hain zuzen, azken ahapaldian datorrena:

Et'ezin bestean, ur
ez kizkur, ez zuzmur-,
altu, tuntur-begian,
izar baju ta zur [CLXV, 21-24].

Batetik, lauko honek koplaren erara dakar errima; bestetik, *ur (...) altu / izar baju* oposizioaren bidez dakar egituraren loturetatik bat, izenak dardarkarian amaituz eta adjektiboak *-u* bokalean, elkar lotura fonikoa sendotu egiten dute, antonimo izakeraz ere horixe berori finkatzen dutelarik. Horrezaz aparte, *zur* adjektiboa erriman giltzarri modura datorrenez gero, *-ur* taldearen etengabeko errepikazioaren azken puntua da eta poemaren itxitura.

Eufoniaren jokia dugu, era berean, beste honetan ere: *Niri zoramen epel ta garden.* [XXIX,7]. Izenaren amaiera *-en*, errepikatua dator bigarren adjektiboan eta lehen adjektiboan ere *-e* bokalaren errepikazioak oihartzun modura egiten du.

Elorriaren harkaitz gaineko egoera latza kontuan duela, harkaitz horren laztura deskribatzerakoan, lehenengo prosa poetikoan hala dio: *ementxe dago arkaitz zurtz, aratz eta gogor onen ganean* [III*,5].

Arkaitz izenari erantsiak datozen bi adjektiboek, afrikariaren bitartez, eufoniazko oihartzunaren funtzioa betetzen dute. Batzutan soilago ageri zaigu bestetan baino adjektiboaren oihartzun foniko hori, hala, honako honetan:

Zenbat irri daroen
irri bekaitzgarri!-... [LXXIV,15-16].

Baina, halaz ere, nabaria da joko hori. Baita beste hauetan ere: *Gorantz naukazu argi jagia mizkatzen* [XCVIII,19]; edo *BIRJINEN gara lirain* [XCVIII,1].

Inoiz, adjektiboa bere balio fonikoan barne semantikaren oihartzun bezala ageri zaigu, izenaren semantikari edo hots sinbolismoari baino gehiago adjektibo beraren esanahiaren oihartzun dela:

Kantu zuzen-zuzena
azken kizkurragaz,
kantu arro ernea
amai leunenagaz [XL,17-20].

Gure arreta, batez ere, *kantu arro ernea* sintagmako bi adjektibo horietara doa. Ez dago zalantzarik, kantuari nolakotasunari begira emanak daude bi adjektibo horiek, adjektiboaren beraien barne semantika da bien hots sinbolismoan adierazia dena;

dardarkarien indarraz baliatu da Gandiaga kantuaren bizia adierazteko. Eta, ahulago bada ere, *kantu zuzen-zuzena* sintagman, oraingoan txistukarien errepikazioaren bidez, gauza bera adierazten zaigu.

Xirimiriaren deskribio indartsua egiten digu beste batean, halako ironiazko jolas barregarrian: *Laiñoen aurtxo mengelto, l mokoti eta xitalko* [XXXVI,9-10]. Prosopopeiaren bidez adjektiboak, hirurak hain zuzen, egokiro erantsiak datozkigu. Hiruretan somatzen da gutxigarritasuna *aurtxo* izenaren oihartzuna eginez datorrela; baina adjektibo beroien barruan ere bai, beren barne semantikarekin ondo lotua dena; hala, esaterako, *mengelto -to* atzizki diminutiboaren bidez, eta *xitalko -ko* diminutiboaren eta hasierako txistukariaren bidez. Hirurak, bestalde, leherkarien bidez fonikoki lotuak.

7. Ondorio modura

Guzti honek zera erakusten digu:

1. Adjektiboaren erabilera poetiko-translaziozkoa aztertzen berandu hasiak garela; azken hamarkada hauetan gehienbat. Eta oraindik ere pauso urriak eman ditugula.

2. Lehen begirada batean, testuaren gorputzaren barruan osagai urria dela iruditzen zaigun arren, barruan sartuz gero, garaiko poetikaren berri interesgarria eskaintzen digula.

3. Guk azertu ditugun autoreen arabera —eta olerkigintzan dabiltzan bost autore bakarrik ikertu ditugu—, gure mundu klasikoan hamazazpigarren mendea dugu artificio aldetik hornituen ageri zaiguna. Merezi luke mende horretako beste zenbait autore aztertzeak, ikuskera zabalagoa dezagun. Guk Joannes Etxeberri Ziburukoaren obra batean baizik ez dugu ikertu adjektiboa.

Hogeigarren mendea ageri da, bestalde, urrats berri eta kualitatiboak eskainiz. Zehazki, mende honen bigarren zatia emankorrago eta berrizaleago ageri zaigu. Bitoriano Gandiagaren *Elorri* azertu dugunez, berarengan adjektiboaren erabilera poetikoak aparteko indarra hartzen du, berrikuntza nabarmena ageri duelarik. Adjektiboaren gainean eraikitako metafora subjektiboa, ingurutik jasotako adjektibo desbideratua, hots sinbolismoan oinarritua den adjektibo erabilera eta adjektibo lexiko zaindua dira Gandiagaren ekarri aberatsaren ezaugarri nabariak. Halaz ere, hogeigarren mende honek, eta batez ere gerraondoko poesiak, merezi luke autore eta obra kopuru zabal baten azterketa; hala, gure literaturaren ekarriak hobeki ezagutuak izango lirateke.